

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

УМАНСЬКА СТАРОВИНА

Науковий журнал

Випуск 2

Умань
Видавничо-поліграфічний центр «Візаві»
2016

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

<i>Будзар Марина Михайлівна</i> ЗАМІСЬКІ МАСТКИ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ НА ТЕРЕНАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ.....	5
<i>Діденко Катерина Володимирівна</i> СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО БУДИНКУ ВЧЕНИХ У 20-ті Р. ХХ СТ.....	11
<i>Киридон Алла Миколаївна</i> РУХ ЗА ЦЕРКОВНЕ ОНОВЛЕННЯ: УКРАЇНІЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВНИХ ПАРАФІЙ (1917-1921 РР.).....	17
<i>Морозов Анатолій Георгійович, Компанієць Олексій Вікторович</i> ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ТОВАРНІСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ У 1920-Х РР.....	29
<i>Романюк Іван Миронович</i> ЗНАЧЕННЯ СЕЛА СЕСТРИНІВКИ В ЖИТТІ «ДІЙСНОГО БАТЬКА НАШОЇ ІСТОРІЇ» МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	35
<i>Срібняк Ігор Володимирович</i> «ЛЮДИ С НЕРУССКОЙ ДУШОЙ...»: РЕАКЦІЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ ТА ЄВРЕЇВ НА ВІДВІДИНИ АЛЕКСАНДРОЮ РОМАНОВОЮ ТАБОРУ ФРАЙШТАДТ НА ПОЧАТКУ 1916 Р.....	41
<i>Устенко Альона Анатоліївна</i> ПОСИЛЕННЯ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ ТА НАГНІТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ В УРСР У 1930-х РР.....	48

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

<i>Андрєєв Віталій Миколайович, Андрєєва Світлана Серафимівна</i> СОЦІАЛІСТИЧНІ ТЕЧІЇ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ НОВОГО ЧАСУ В РЕЦЕПЦІЇ В. ПЕТРОВА: МАРКСИСТСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОСОБИСТЕ БАЧЕННЯ (ЛЕВЕЛЕРИ, ГРАКХ БАБЕФ).....	53
---	----

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ

<i>Барвінок Ольга Володимирівна</i> МУЗЕЙНА СПРАВА НА УМАНЩИНІ В УМОВАХ ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ (60-80-ті РР. ХХ ст.).....	59
<i>Горохівський Петро Іванович</i> СЛОВ'ЯНСЬКІ ТА ДАВНЬОРУСЬКІ ПАМ'ЯТКИ V–IX СТ. НА ТЕРИТОРІЇ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ.....	65
<i>Дудник Олена Володимирівна</i> СТАТИСТИКА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УМАНЩИНИ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.).....	70
<i>Захарченко Роман Сергійович</i> УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ АРХІВ: ДОКУМЕНТ ПРО ЙОГО ЗНИЩЕННЯ 1941 РОКУ ТА ОБСЯГ ВТРАТ.....	74

«ЛЮДИ С НЕРУССКОЙ ДУШОЙ...»: РЕАКЦІЯ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ ТА ЄВРЕЇВ НА ВІДВІДИНИ АЛЕКСАНДРОЮ РОМАНОВОЮ ТАБОРУ ФРАЙШТАДТ НА ПОЧАТКУ 1916 Р.

У статті відтворено обставини перебування сестри милосердя Петро-градської общини Червоного Хреста св. Георгія Александри В. Романової в таборі полонених українців Фрайштадт. Встановлено, що під час свого перебування у таборі вона свідомо провокувала національно заангажовану частину полонених та опосередковано заохочувала до антиукраїнських виступів чорносотенців, які все ще продовжували залишатись у Фрайштадті. Доведено, що одним з наслідків її приїзду стало збурення таборового загалу, активізація «чорної сотні» та посилення протиріч між полоненими українцями з одного боку, та малоросами та чорносотенцями з іншого.

Ключові слова: Фрайштадт, табір, полонені, чорносотенці, українці, євреї, Австро-Угорщина.

Окреслена дослідницька проблема є практично повністю недослідженою в українській та зарубіжній історіографії. Хоча автор цієї публікації проаналізував різні прояви життєдіяльності української таборової громади у Фрайштадті [1, с. 41-71], проте даний аспект ним не розглядався, так само – він залишався поза увагою й інших дослідників (в російській історіографії є лише поодинокі згадки про об'їзд сестри милосердя Петроградської общини Червоного Хреста св. Георгія Александри В. Романової таборів полонених царської армії) [2, с. 220]. Дана стаття ґрунтується винятково на архівних джерелах, опрацьованих автором у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) та проливає додаткове світло на процеси, які відбувались у середовищі полонених українців та євреїв зі складу царської армії на початку 1916 р.

Завданням цієї статті є висвітлення реакції української та єврейської таборових громад на приїзд до Фрайштадту згадуваної А.В.Романової, яка здійснюючи гуманітарну акцію з відвідування цього та іншого таборів полонених в Австро-Угорщині, фактично намагалась з'ясувати політичні настрої таборян та ступінь їх вірності «царю і отечеству». Ще одним – не менш важливим – її завданням візиту до табору була пропагандистсько-мобілізаційна – для чорносотенців та «малоросів», та провокаційно-розкладова – для членів української та єврейської таборових організацій.

Як відомо, наприкінці 1914 р. заходами Союзу визволення України (за згодою австро-угорської влади) було розпочато українізацію табору полонених царської армії у Фрайштадті, і вже за короткий час тут виникли українська, а також єврейська національні організації, які поставили собі за мету національне освідомлення своїх членів шляхом проведення культурно-просвітницької та організаційної роботи. Проте попри всі зусилля СВУ та успіхи таборової праці, що виявились й у кількісному збільшенні слухачів освітніх курсів та таборових гуртків українців, у таборі все ще перебувало значне число полонених, які залишались в омані цінностей «руського міра», зберігаючи вірність російському цареві, і що найгірше – готових до брутального насильства в обороні власного невігластва та збанкрутілих російських великодержавних ідей.

Приїзд А.В.Романової (в архівних документах її ініціали помилково наводяться як «В.К» – *авт.*) став дієвим каталізатором для «чорної сотні», яка вирішила скористатись цією нагодою та перейти у наступ проти українства. Вже сама тільки підготовка до її прибуття у Фрайштадт справдила всі найгірші очікування таборян, але виходячи з категоричних вимог комендатури – українська та єврейська національні організації змушені були ухвалити рішення про «пасивне» ставлення до її приїзду. Австрійці також вимагали аби організовані

українці та євреї жодним чином не демонстрували сановній відвідувачці національного характеру Фрайштадту – ані українського, ані єврейського. Усвідомлюючи, що приїзд А.В.Романової обумовлений не стільки прагненням допомогти полоненим, скільки бажанням росіян з'ясувати їх настрої та дійсне ставлення до царського уряду, поставило керівництво української та єврейської організацій у досить складне становище [3, арк. 5].

Про це ж йшлося у недатованому «Протесті» (очевидно, що він був написаний вже постфактум – *авт.*), підписаному членами управи української політичної організації (у т.ч. й її головою Іваном Лазьком). У ньому йшлося про те, що перед її приїздом у Фрайштадті «було дано розпорядження команди, щоби все, що свідчить про тутешню роботу, переховали». Від комендатури була отримана вказівка, аби до сестри ставились якомога лояльніше, більше того – за кілька днів до приїзду «всіх полонених брали на вправи й було приказано, щоби коли сестра зайде до бараку, її зустрічали криками ура». І хоча члени української організації мали іншу думку про те, як слід її зустрічати, вони були «зовсім спаралізовані» розпорядженням комендатури [4, арк. 295; 5, арк. 1].

2 січня 1916 р. А.В.Романова прибула до Фрайштадту, де того ж дня була присутня на освяченні церкви в третьому відділенні табору. Спочатку між А.В.Романовою і українцями зберігалась певна дистанція, відтак коли під час спілкування з полоненими біля церкви на її запитання «А о політиці тут не говорять?», сестра отримала відповідь, що ні (як того й жадала австрійська комендатура), хоча тут перебувало близько 300 членів українського СПГ Фрайштадту [4, арк. 296].

Полонений В.Антоненко, який був свідком її спілкування з полоненими, так деталізував у своєму рапорті її першу зустріч з фрайштадцями: українці «держали себе порядком і ніхто з нас ні одного слова не говорив про політику, а навпаки всі раді були зустріти її як найкраще». Між тим сестриця поводитися з полоненими українцями «дуже кепсько», розпочавши ганьбити таборового священика о. П.Катеринюка тільки за те, що «не молився в церкві за царя Миколу другого, [...] читав слово Боже по Українські» (очевидно, що на думку А.В.Романової це належалося робити тільки російською мовою, але найбільш кумедною виглядає її вимога славити московського царя-самодержця в Австро-Угорщині, що ще й мав робити підданий австрійського цісаря (о. П.Катеринюк).

Далі А.В.Романова «розпочала розшукувати чи нема тут з російських солдат які ведуть політику і залякувала полонених всякими страхами». На думку В.Антоненка, вона явно переслідувала мету викликати заворушення в таборі, тому він завершив свій рапорт побажанням: «Щоб не присилали більше таких сестер в наш табор. Не хочу провокаторів» [5, арк. 12]. Зауважимо, що ця остання репліка полоненого є надзвичайно влучною, і повною мірою характеризує мету її перебування в українському таборі.

Аналогічна оцінка її перебування в таборі міститься і в іншому рапорті – полоненого «Лазаря» (можливо це був Лазар Лозовик – *авт.*), з якого також можна зробити висновок, що «сестру» цікавила насамперед «політика». Перебуваючи в одному з бараків, вона знову поставила полоненим пряме запитання «А о політике здесь не говорят?», на що почула у відповідь – «Та тут все Украину вызволяют» з демонстрацією українських газет та брошур СВУ. Далі «сестра» запитала, чи відвідують полонені українські школи та культурні осередки, на що чорносотенна частина полонених відповіла цілком відповідно: «Та ми ходимо щоб тільки їм (українцям – *авт.*) перешкоджати».

За деякий час до розмови приєднався полонений Лазар, яка після цього набула дещо іншого спрямування, бо він висловив сумнів у тому, чи дійсно російському цареві болить за долю полонених, бо родини полонених в Росії вмирають з голоду, не маючи «крова і пристановища», а відтак всі її запевнення триматися і зберігати вірність самодержцю виглядають фальшивими. На це «сестра» відреагувала в той спосіб, що відмовилась слухати його далі та викликала австрійського солдата, після чого Лазаря було арештовано [5, арк. 10-11 зв.].

Після цього А.В.Романова відвідала інше відділення табору та лазарет. Поява «сестри» у таборі стала справжнім випробуванням для українського активу табору, національні почування яких були скривджені винятково негідним ставленням до них з боку окремих

австрійських офіцерів та солдат. До того ж 3 січня 1916 р. «сестра» сама перейшла у наступ – дізнавшись про те, що в таборі ведеться українська робота, вона «почала загрожувати, що тим, хто проводить таку роботу, почала взивати до патріотизму» [4, арк. 296].

Аналогічна інформація про винятково провокаційну поведінку А.В.Романової міститься й у «Протесте» єврейського просвітницького гуртка (від 10 січня 1916 р. за підписом його голови Є.Вакса, адресованого Просвітньому відділу СВУ), з якого стає зрозумілим, що ними вона свідомо сіяла збурення серед загалу полонених, бо «чорна сотня» почала звинувачувати українців та євреїв у проведенні національної роботи, натомість члени таборових організацій висловлювали свій протест у зв'язку з тим, що ці розпитування А.В.Романової не мають нічого спільного з її офіційною місією представниці Червоного Хреста [3, арк. 6].

Голова єврейського просвітнього гуртка Є.Вакс також подав рапорт про відвідування «сестрою» бараку № 18, з якого випливає, що частина присутніх там полонених (зокрема сам Є.Вакс, Д.Бродський, Бойко) влаштували їй «холодний душ» із незручних запитань. Спочатку Є.Вакс на слова А.В.Романової про «тяжкі покарання» в Австрії зауважив, що народ в Росії відбуває не менші, згадавши про відбування борцями з царським режимом каторжних робіт в Сибірі, а також зажадав аби «сестра» зверталась до нього на «ви». Д.Бродський нагадав їй про події 9 січня 1905 р. в Петербурзі, про кулі та козацькі нагайки, жорстоке придушення заворушень в Полтаві та Харкові [5, арк. 37-39].

«Сестра» у відповідь класифікувала такі розмови «політикою», а коли їй взагалі забракло аргументів – зажадала видалення Є.Вакса з бараку на тій підставі, що він є мешканцем іншого. Перед цим вона доручила представникові комендатури записати номер Є.Вакса та пообіцяла йому «неприємності» у коменданта. Насамкінець, А.В.Романова запропонувала полоненим російськомовну релігійну літературу, від якої таборяни відмовились. Будучи цілком розгубленою «негостинним» прийомом, «сестра» закінчила зустріч трафаретною фразою – «Помните, что Вы русские солдаты и Россия матушка о Вас позаботится», і побажала аби полонені не слухали «людей з нерусской душой». У відповідь Є.Вакс резонно зауважив, що їй «правда глаза колет», а А.В.Романова, дорікаючи на «слабкодухість» декого з полонених (очевидно ж – маючи на увазі Є.Вакса), закликала тих, «кто покрепче», підтримати слабких і невпевнених [5, арк. 39-40].

Врешті-решт, А.В.Романова вирішила «гріха подалі» взагалі не відвідувати тих бараків, де більшість становили українці [5, арк. 43], що спонукало членів української організації вже ж таки донести до сановної російської представниці дійсні політичні прагнення українців. Першим виступив І.Лазько, якого після цього було негайно заарештовано на вимогу «сестри», причому таборовий офіцер Плевка навіть не спромігся сформулювати причину його арешту, створивши таким чином враження, що австрійська влада готова видати «на розправу» цій російській шовіністці «всіх, кого вона забажає».

Також були заарештовані полонені Корнятовський, Факторович (щоправда, їх відпустити поблизу караульного приміщення), при цьому чорносотенці провокаційно заявляли про майбутнє повішання арештованих. Під час відвідування «сестрою» 1-ої секції табору австрійці розпорядились аби кожен полонений перебував у своєму бараку, якщо ж члени української та єврейської організацій намагались зайти у цей барак, то вартові Фішер і Бергер били українців у обличчя, а євреям просто забороняли вхід [4, арк. 295-296; 3, арк. 6-7].

Зрештою, активістам української і єврейської організацій все ж таки вдалось продемонструвати А.В.Романовій своє дійсне до неї та її місії ставлення, влаштувавши їй «теплі проводи». 3 січня 1916 р. біля вхідної брами табору, коли вона сідала в кінний екіпаж, з натовпу полонених пролунали вигуки: «Долой самодержавие!», «Да здравствует политическая свобода», які були заглушені криками «Ура» [3, арк. 2, 3]. Відразу після цього, як йшлося у рапорті Олекси Лошаченка, полонений Шраєр завдав удар в обличчя Почерпайлу, який й вигукнув це гасло. Видається дещо дивним, але у цьому випадку комендатура відреагувала належним чином, хоч і недостатньо жорстко – Шраєр був залишений на один день без обіду та 10 днів мав працювати без оплати [5, арк. 13-13зв.].

Приїзд А.А.Романової загострив ситуацію в таборі, після її від'їзду в Фрайштадті відбулась значна кількість локальних зіткнень між противниками і прибічниками

національної роботи, причому деякі з них закінчились бійками. Спроба членів єврейського просвітнього гуртка організувати в «Чайній» мітинг була зірвана «чорною сотнею». Найгіршим було те, що представники таборової австрійської адміністрації фактично взяли сторону чорносотенців, що найяскравіше проявилось 5 січня, коли лейтенант Влах у зверненні до полонених заявив про свій жаль тим, що українці та євреї насмілились виявити свій протест А.В.Романовій. На його думку, це було цілком «нетактовним», бо вона є «мученицею, яка заради полегшення долі полонених своїх співвітчизників вдалась до нелегкого об'їзду таборів» [3, арк. 8-9].

Ці висловлювання були переказані старшими бараків загалові полонених, що ще більше посилювало агресію чорносотенців щодо українців та євреїв, які «зневажили» сановну посланницю, натомість – навіть австрійські офіцери шанобливо до неї ставляться. Дехто з найтемніших полонених, підбурюваних «чорною сотнею», поширював заклик «Бей вызволенцев!», і при зустрічі з українцями та євреями погрожував їм розправою, а часом переходив від погроз до їх виконання [3, арк. 9-10].

Так, зокрема, вчинив чорносотенець Фишель Розінкер (Розекер), який 4 січня 1916 р. завдав фізичної образи члену єврейської організації Лазарю Лозовику. Останній, зайшовши до «Чайні», мав «необережність» прокоментувати недружні вигуки з натовпу полонених на адресу Романової, зауваживши, що кожна людина має право вільно висловлюватись і ніхто не має підстав заборонити їй це робити. У відповідь полонений Ф.Розінкер завдав при свідках несподіваного удару рукою в голову потерпілого, та схопивши стакан зі столу, намагався продовжити побиття Л.Лозовика (цьому перешкодили присутні поруч полонені) [3, арк. 2].

Останній подав скаргу на Ф.Розінкера до таборової комендатури, а 6 січня 1916 р. на батальйонному перегляді звернувся безпосередньо до таборового офіцера лейтенанта Влаха, сподіваючись на те, що представник австрійської влади дасть справедливую оцінку діям Ф.Розінкера. Але останній «зіграв на випередження» і у свою чергу звернувся (через перекладача) до Влаха, заявивши на пояснення своїх дій, наступне: «Так як я руський солдат, і звинувативши мене Лазарь Лозовик в моїй присутності назвав [...] руську сестру милосердя «дешевкой»» [3, арк. 13, 14].

Таке окреслення А.В.Романової (попри те, чи воно мало місце насправді) настільки вразило монархічні «вернаподаничеські» почуття лейтенанта Влаха, що він з усієї сили несподівано вдарив Л.Лозовика в обличчя, супроводжуючи це брудною лайкою і прокльонами на адресу останнього. Він відмовився навіть вислуховувати будь-які його пояснення, і навіть хотів продовжити езекуцію полоненого, але в останню мить наказав австрійському солдатові вивести Л.Лозовика з бараку.

Парадоксально, але офіцер австро-угорської армії Влах поведився у таборі як справжній російський «держиморда», настільки упадаючи перед А.В.Романовою, як нібито він був не австрійський, а царський офіцер-чорносотенець. Очевидно, що він мав відповідні вказівки від коменданта про уникнення жодних ексцесів під час відвідування А.В.Романовою фрайштадського табору, тим більше, що вона прибула сюди як сестра милосердя і представниця Міжнародного Червоного Хреста, а відтак мала особливий – «недоторканий» – статус. Але деякі її дії в таборі мали виразно проросійський підтекст, маючи на меті мобілізацію під гаслами «єдиної і невідомої Росії» чорносотенного елемента та таборового «болота» («малоросів»). Це австрійський офіцер не повинен був жодним чином толерувати, якщо не припусти, що він був прихованим російським «агентом впливу» в цьому австрійському таборі.

Виходячи з такої поведінки австрійського офіцера голова єврейського просвітнього гуртка Є.Вакс звертав увагу членів Просвітнього відділу СВУ на «загрозливий» стан», в якому може опинитись національно-просвітницька робота в таборі через напади чорносотенців, які відчувають свою цілковиту безкарність завдяки «істинно соломонівському правосуддю», що вчиняв лейтенант Влах у Фрайштадті. Замість того аби сприяти цій роботі, яка з самого початку була орієнтована на національне та політичне виховання полонених, названий і неназвані австрійські урядовці створювали «сприятливу

атмосферу» для розгулу чорносотенної стихії. Є.Вакс висловлював свій протест в тому, що результати конструктивної роботи національних організацій в таборі послідовно руйнуються, а самі вони поставлені в «майже неможливі умови» [3, арк. 4, 10-11].

Це підтверджує лист до комендатури від 17 січня 1916 р., підписаний кількома десятками членів української організації табору, в яким полонені інформують про розповсюдження старшими бараків і чорносотенцями неправдивих чуток та пліток, і зокрема про те, що нібито «Австрія та Німеччина не можуть допомогти визволенню України, але можуть видати зброю» аби полонені самостійно виступили проти московського уряду. Такі нічим не підкріпленні твердження зробили «страшне вражіння» на таборян, а всі спроби їх заспокоєння – кілька днів не давали жодних наслідків [5, арк. 5].

«Чорна сотня» поширювала й іншу «новину», про нібито «сестра» Романова «вихлопотала» дозвіл на виїзд з Фрайштадського табору для полонених, і для цього є необхідним «записуватись до виїзду», причому тих, хто відмовляється записуватись – старші бараків лякали погрозами повідомити їм імена в Росії, що призводило до деморалізації навіть деяких відданих українству полонених. Члени української організації наполягали, що припинення такої агітації є й в інтересі комендатури табору, яка ведеться практично без жодних обмежень в одному з відділень табору. З цією метою слід було усунути з табору всіх чорносотенних агітаторів, список яких українці готові були подати комендатурі. Як паліатив – цю категорію осіб можна було би, на думку членів української організації, «інтернувати» в самому таборі, виділивши їх в окремий барак задля обмеження їх впливів на загальну масу полонених [5, арк. 5 зв.].

Отже, приїзд «сестри» А.В.Романової до Фрайштадту жодним чином не призвів, та й не міг призвести, до змін на краще становища полонених цього табору, бо крім шаблонного набору однакових фраз про необхідність триматися та зберігати віру цареві, сановна посланниця привезла лише російськомовну релігійну літературу. Є достатньо підстав стверджувати, що А.В.Романова здійснювала зондаж політичних поглядів членів української та єврейської таборових громад, напевно ж отримавши відповідні доручення від російських спецслужб (щоправда, останнє твердження автор не може підкріпити свідченнями архівних джерел).

Також вимагає осмислення теза про «неповагу», виявлену організованими українцями та євреями А.В.Романовій, тим більше, що існують деякі підстави вважати, що деякі члени таборових громад вживали щодо неї досить радикальні, та навіть образливі вислови. Очевидно, що «переходити на особистості» полоненим може й не було потрібно, але «сестра» зробила все аби налаштувати проти себе свідому частину таборового загалу. Користуючись своїм статусом та зобов'язаннями перед нею австрійської влади вона свідомо провокувала національно заангажовану частину полонених своєю кондовою «рускістю» (хоча чи можна цьому дивуватись?) та нездатністю навіть мінімально розуміти соціальні та національні прагнення українців та євреїв. Звернення А.В.Романової до полонених винятково на «ти» засвідчує її зверхне, і навіть презирливе ставлення до таборян та дозволяє зробити висновок про її позірну інтелігентність та брак виховання.

Отже, попри всі підступи А.В.Романової у Фрайштадті, подальший розвиток національно-патріотичної роботи призвів до поступової руйнації чорносотенної ідеології в свідомості полонених, разом з тим тривав демонтаж малоросійськості в світоглядних уявленнях українців. У 1916 р. обстоювані СВУ та українськими активістами числа таборян національно-визвольні ідеї захоплювали все більшу кількість полонених, відтак шальки терезів у протистоянні між російським чорносотенним мракобіссям і українством почали все впевненіше схилитися на бік останнього.

Додаток. Звернення проводу української таборової організації до Союзу визволення України.

Протест

Хвальна Президіє!

Досі ми зі стислим серцем мовчали, сподіваючись зо дня на день, що команда зробить що небудь, що поодинокі офіцери й жовніри перестануть бути шкідливими в нашій роботі,

але тепер ми переконалися, що сподівання наші не справдяться. Особливо в цьому пересвідчилися ми під час візиту сестри Червоного хреста Романової. Під час пробування й після того поодинокі офіцери поводитися так, як з нашого погляду австрійському горожанинові й тим більше офіцеру не гідно поводитися.

Тим більше, що тепер вина спадає [на] патріотизм фрайштадського табору.

Все те було не так зле, як передано до Відня, але коли так сталося, то тільки по незалежним від нас причинам.

Перед приїздом сестри Романової було дано розпорядження команди, щоби все, що свідчить про тутешню роботу переховати й щоби кожний заховувався в відношенню до сестри, як найлояльніше.

Навіть за кілька днів до приїзду сестри Романової всіх полонених брали на вправи й було приказано, щоби коли сестра зайде до бараку, її зустрічали криками ура. Маючи такий наказ наша організація не могла прийняти такої тактики, яку вона вважала б за відповідну для зустрічі сестри Романової. Таким чином діяльність організації була зовсім спаралізована розпорядженням команди.

Ми мусіли заховуватися так, як було наказано з гори. Тому, коли ми були коло церкви, й сестра Романова вже там ясно зазначила ціль свого приїзду, розпитуючи, що читаємо, які книжки, газети й потім, буцім випадково запитала: «а о політике здесь не говорят?». – Ми мусіли давати відповіді вже раніше продумані. І певно, що з церкви вона винесла найкраще враження, але за це знову треба завдячити команді.

Тут було більш як 300 чоловік і то всі члени нашої організації: С[успільно] П[росвітнього] Г[уртка]. Коли ж на другий день вона прийшла до табору, то ми могли тільки чекати, поки провокація виявить всю програму нашої роботи. І то так сталося: вона дізналася всього, чого бажала й почала загрожувати, що тим, хто проводить таку роботу, не бачити Росії, почала взивати до патріотизму. Тоді тільки члени нашої організації рішили виступити з певною відповіддю на всі її запити й передати свої бажання російському правительству.

Першим виступив т. Лазько й його, зразу ж на приказ сестри, заарештували. лейтенант Плевка не сказав навіть за що арештував його. Це зробило дуже неприємне враження на людей і вони думали, що самі австрійські влади сприяють сестрі Романовій і що вони видадуть їй всіх, кого вона забажає.

Також був заарештований т. Корнятовський, Факторович, цих останніх одпустили тільки коло арештного помешкання. Але загальне враження було, що й цих замкнено, навіть роздавалися голоси, що всіх заарештованих повісять.

Коли ж сестра Романова прийшла до І[-го] табору, то тут пильність австрійських жовнірів проявилася ще з більшою нахабністю. Було приказано, щоби кожний був у своєму бараці й коли хто з членів організації хотів зайти в той барак, де находилася сестра, австрійські жовніри записували й навіть дозволяли собі бити по лицю людей. Особливо своєю неприхильністю до нашої роботи визначаються завше й тепер визначилися жовніри Фішер і Бергер. Наслідком приїзду сестри було те, що другий день багато з членів нашої організації мусіли ставати перед рапорт. Але найдивніше те, що чорносотенці-жиди, котрі декого побили з наших членів, або не були зовсім покарані, або була призначена така кара, яку Українці дістають тільки за те, що в недозволеній на те час, Фішер або Бергер побачать на нарах.

На рапорті зовсім не було знято допроса з тих, що потерпіли.

Батальоний командант лейтенант Влах поведився так, як тільки міг би поводитися російський офіцер. Коли йому чорносотенці почали скаржитися, що їх патріотичні чуття ображено нашим поведженням, то він звернувся до старших бараків із такими словами: «Сестра приїхала не для того, щоби займатися політикою. Вона приїхала, щоби вам допомогти. Вона сестра царя й тому політикою займатися не може. А ви так поступили, вам соромно за те повинно бути!». Але найбільше негідним офіцерського звання є те, що лейтенант Влах, на

скаргу чорносотенця, що буцім Лазар Лозовик образив сестру Романову, ударив його по лиці, не розслідивши навіть на скільки та скарга є правдивою.

Під Новий рік, коли в чайні зібралася сила народу й ми рішили використати це для агітації, лейтенант Влах сказав: «можете говорити про становище сімей, але політичних промов я не дозволяю!».

Взагалі всякими нашими домаганням ставиться опір і коли вже було рішено, що Шапіра має відіхати з Фрайштадського табору, лейтенант Влах ходив по бараках і питав людей, чи хочуть вони, щоб Шапіра лишився? Це дало привід до того, що коло канцелярії зібралось до 300 полонених і кричали, щоби лишити Шапіру. Коли на цей мент наспів т. Гнідий, то Влах звернувся до нього з такими словами: «от бачите, люди хочуть, щоби Шапіра лишився».

Чи можлива ж після цього яка небудь робота? Як після цього люди можуть ставитися до т.т. «Просвітнього Виділу», коли австрійський офіцер перед ним вмивав руки й показував, що то все буцім залежить від Просвітнього Виділу, а команда мов не причім.

Ми протестуємо проти такого поведження й відношення офіцерів до нас і до нашої роботи; також ми протестуємо проти поведження жовнірів Фішера й Бергера.

Ми заявляємо, що ці два жовніри цілком є шкідливі й надалі не можливо, щоби завдяки їм наші люди нізащо сиділи по арештам, як то сталося з т. Бойком і інчими товаришами.

Просимо Союз ужити всього можливого, щоби в Фрайштадському таборі призначено було жовнірів й офіцерів українців.

Управа Політичної Організації:

Голова Іван Лазько, за писаря Юр. Мочульський, Кость Голобродський (два підписи нерозбірливі).

ЦДАВО України. – Ф.4405. – Оп.1. – Спр.60. – Арк.295-298. Оригінал, рукопис, без дати. Наводиться зі збереженням мови оригіналу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Срібняк І.В. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). / І. В. Срібняк. – К.: КНЛУ, 1999. – 296 с.

2. Соколова В.А. Российское общество Красного Креста (1867-1918 гг.). Спец. 07.00.02 – Отечественная история. Дис. на соискание учен. степ. канд. ист. наук. – Санкт-Петербург, 2014. – 349 с.

3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.4404. – Оп.1. – Спр.30. – 57 арк.

4. ЦДАВО України. – Ф.4405. – Оп.1. – Спр.60. – 325 арк.

5. ЦДАВО України. – Ф.4404. – Оп.1. – Спр.22. – 43 арк.

Срібняк І. В. «Люди с нерусской душой...»: реакция военнопленных украинцев и евреев на посещение Александрой Романовой лагеря Фрайштадт в начале 1916 г.

В статье воспроизведены обстоятельства пребывания сестры милосердия Петроградской общины Красного Креста св. Георгия Александры В. Романовой в лагере военнопленных украинцев Фрайштадт. Установлено, что во время своего пребывания в лагере она сознательно провоцировала национально ориентированную часть военнопленных и опосредовано поощряла к антиукраинским выступлениям черносотенцев, которые все еще продолжали оставаться в Фрайштадте. Доказано, что одним из последствий её приезда стали распри в массе военнопленных, активизация «черной сотни» и усиление противоречий между украинцами с одной стороны, и малороссами и черносотенцами с другой.

Ключевые слова: Фрайштадт, лагерь, военнопленные, черносотенцы, украинцы, евреи, Австро-Венгрия.

Sribnyak I. V. «People with non-Russian soul...»: the reaction of prisoners Ukrainians and Jews on a visit to Alexander Romanov Freistadt camp beginning in 1916.

This article is reproduced circumstances stay nurses Petrograd Red Cross community of St. George W. Alexandra Romanova camp prisoners Ukrainian Freistadt. It was established that during his stay in the camp is deliberately provoked nationally prejudiced of prisoners and indirectly encouraging the anti-Ukrainian speeches reactionaries who still continued to stay in Freistadt. Proved that one of the consequences of his visit was the public indignation camp, activation of the «Black Hundreds» and the intensification of the contradictions between Ukrainian prisoners on the one hand, and the Black Hundreds and Little Russians on the other.

Key words: Freistadt, camp, the prisoners, the «Black Hundreds», Ukrainian, Jewish, Austro-Hungary.

УДК 94(477) «192»

А. А. Устенко

ПОСИЛЕННЯ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ ТА НАГНІТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ В УРСР У 1930-х РР.

Проаналізовано окремі аспекти соціального становища «колишніх людей» у 1930-х рр. та їх місце у соціально-класовій структурі нового радянського суспільства, а також форми і методи дискримінаційної політики, яку проводила більшовицька влада. Показано, як на тлі бурхливих перетворень, під виглядом боротьби з контрреволюціонерами і спекулянтами відбувалися звичайні вбивства та переслідування.

З'ясовано, що після подій революції 1917 р. «соціально чужими елементами» були представники суспільства із «неправильним соціальним походженням»: аристократія, цивільні та військові чиновники, поміщики, духовенство, буржуазія всіх категорій, значна частина інтелігенції. Доведено, що на початку 1930-х рр. соціальна структура «колишніх людей» значно розширилася. «Чужими», «куркульськими елементами» ставали селянини-незаможники, «найлютішими ворогами народу» – пролетарі, що засумнівалися у вірності рішень Комуністичної партії.

Ключові слова: «колишні люди», «чужі», радянська соціальна політика, «класовий ворог», «класова боротьба», чистки.

На початку 1930-х рр. відбувалися якісні зміни в радянському суспільстві. Індустріалізація, колективізація та урбанізація докорінно змінили суспільні відносини та традиційний спосіб життя «колишніх людей». На рубежі 1920–1930-х рр. радянська влада остаточно закріпилася на українських землях, більшовицька політика практично виконала поставлені перед нею завдання. Фактично в нових умовах сформувалося покоління людей, які вважали себе будівниками нового суспільства, а більшовицьку партію – невід'ємною частиною світлого майбутнього. «Опозиційний ворог» ще не був знищений, тому у публіцистиці закликалися «мобілізувати увагу усієї громадськості на нещадну боротьбу з недобитками клясового ворога» [1, с.696]. Якщо в післяреволюційний період і під час НЕПу «класовими ворогами» були, перш за все, буржуазія і «куркульські елементи», то на початку 1930-х рр. такими стають різного роду опозиціонери [2, с.107].

Предметом вітчизняної історичної науки вже стало вивчення повсякденного життя українського суспільства у 1930-х рр. Дослідники Інституту історії України НАН України підготували колективну монографію, у якій висвітлили проблеми повсякдення соціально-професійних верств та етнічних спільнот українського суспільства [3, с.696]. Так, соціальну адаптацію православного духовенства у 1920–1930-х досліджувала Т. Євсєєва [4]. Проблеми студентського повсякденного життя Радянської України вивчала Ольга Рябченко [5]. Однак багатомірність цієї проблеми спонукає до проведення додаткових досліджень і пошуку відповідей на нові питання.